

המרכז לפיתוח על-שם פנחס ספיר
ליד אוניברסיטת תל-אביב

יחסי דתיים-חילונים: בדיקה ניסויית

פרופ' חיים פרשטמן¹ וד"ר אורי גניזי²

נייר דיון מס' 5-00

יוני 2000

---

¹ בית הספר לכלכלה ע"ש איתן ברגלס, אוניברסיטת תל-אביב fresht@post.tau.ac.il

² הפקולטה להנדסת תעשייה וניהול, הטכניון gneezy@econ.haifa.ac.il

1. הקדמה:

היחסים בין דתיים וחילוניים בישראל היו במרכז הדיון והעניין הציבורי בשנים האחרונות. בעבודה זו אנו משתמשים בגישה הניסויית אותה הצגנו בעבודות קודמות (גניזי ופרשטמן 2000) בכדי להמחיש בקצרה מקצת מהבעיות והיחסים בין חילוניים ודתיים בישראל. חשוב לציין כבר בתחילה הדיון שהציבור הדתי בישראל אינו מיקשה אחת וגם הוא בנוי מקבוצות רבות: דתיים לאומיים וחרדים, ליטאים וחסידים, מזרחיים ואשכנזים. בין הקבוצות השונות קיימת מערכת יחסים מורכבת שכמובן משפיעה על המגע היומיומי בין הפרטים השייכים לקבוצות השונות.

מטרת המחקר הינה לאו דווקא לעמוד על כל ההיבטים הכלליים יותר של מערכת היחסים בין דתיים וחילוניים אלא יותר להראות שאופי הקונפליקט הפוליטי תרבותי בין הקבוצות בא לידי ביטוי גם במגע האישי היומיומי בין אנשים שונים מאותן קבוצות. כלומר הקונפליקט הפוליטי תרבותי בין דתיים וחילוניים לא נשאר אך ורק במישור הכללי אלא משפיע על המגע היומיומי בין הפרטים השייכים לאותן קבוצות וגורר תגובות כגון חוסר אמון, אי שיתוף פעולה, רצון להעניש אשר יבוטאו באסטרטגיות אותן יבחרו השחקנים בניסוי שערכנו.

בגישה הניסויית אנו נותנים לפרטים מקבוצות שונות לשחק ביניהם משחקים שונים ואחר כך אנו בודקים את הקשר בין השייכות הקבוצתית של השחקנים ובני זוגם למשחק לבין האסטרטגיות שנבחרו במשחק. השימוש בניסויים מאפשר בחינה של ההעדפות הנגלות של הפרטים כלומר את התנהגותם בפועל. זאת בניגוד לשיטה הרווחת במחקרים סוציולוגיים רבים, שימוש בשאלונים, בהם למעשה בוחנים מה הפרטים חושבים על דרך התנהגותם.¹ השיטה הניסויית חשובה משום שלא רק שיתכן שהפרטים אינם עונים בכנות על השאלות אותן הם נשאלים אלא יתכן שבכנות הם חושבים

---

¹הספרות הכלכלית מתארת שתי שיטות לבדיקת אפליה כנגד חברי קבוצה מסוימת. הראשונה הינה אנליזה אקונומטרית של נתוני שכר לדוגמה. בשיטה השנייה, שעל פי מיטב ידיעתנו לא נוסתה בארץ, שולחים זוג קונים פוטנציאליים לקנות לדוגמה מכונית או דירה. הקונים הללו דומים אחד לשני בכל המרכיבים הניתנים לביקורת אך שונים בשייכות האתנית. הקונים עוברים הנחיה מדוקדקת לגבי צורת המיקוח ודרכי המשא ומתן. בהמשך אוספים נתונים לגבי מחירי המוצרים (הזהים) שניתנו להם ומסבירים את ההבדלים כביטוי לאפליה בין הקבוצות השונות (לדיון בספרות הכלכלית הרלוונטית, ראו למשל Ayres and Sigelman, 1995).

שהם פועלים בצורה מסוימת העולה בקנה אחד עם נורמות התנהגותיות מסוימות שבהן הם מאמינים בעוד שבפועל, מבלי להיות מודעים לכך, הם סוטים מאותן נורמות התנהגותיות.

יחסים בין פרטים מקבוצות שונות יכולים להיות מושפעים מסטריאוטיפים קבוצתיים המשפיעים על הערכות השחקים לגבי האסטרטגיות של השחקנים האחרים או מרגשות כלליים יותר של חברי קבוצה אחת לגבי קבוצה אחרת. רגשות אלו יכולים לנבוע מסיבות שונות אבל התוצאה הינה מה ש- Becker (1957) כינה "Taste for Discrimination". כלומר חברי קבוצה אחת מעוניינים להפלות חברי קבוצה אחרת גם כאשר הפעולה עולה להם בהפסד כלכלי. במקרה כזה הסיבות לאפליה נעוצות כבר בטעמים של השחקנים כלומר בהעדפות עצמן. אחת המטרות של המתקר הינה לבחון באם אפליה בין דתיים וחילוניים מקורה בסטריאוטיפים קבוצתיים או בטעמים לאפליה.

היות ובעבודה זו אנו דנים ביחסים בין פרטים השייכים לקבוצות שונות על ידי עריכת ניסויים ומשחקים בין סטודנטים מאותן קבוצות הרי מלכתחילה אנו מוגבלים על ידי הנגישות שלנו לקהלים שונים ועל ידי היכולת שלנו לקבל הסכמה של המוסדות השונים לארגן את הניסוי בקרב התלמידים של אותו מוסד. יתר על כן הניסוי עצמו מחייב שהשייכות הקבוצתית רק נרמזת תוך כדי מהלך הניסוי מבלי שהנבדקים ידעו את מטרות הניסוי. כלומר אין אנו מכריזים בתחילת הניסוי שמטרתנו לבדוק את היחסים בין פרטים מקבוצה זו או אחרת אלא משתמשים בסיגנלים פשוטים (כגון שם, מקום מגורים, שייכות ארגונית) בכדי לרמוז על השייכות הקבוצתית של השחקנים. כתוצאה ממגבלה זו היינו חייבים להגביל מחקר זה ולדון למעשה אך ורק בקבוצה אחת מקרב הציבור הדתי שהינה הסטודנטים הלומדים באוניברסיטת בר אילן. לא ננסה כעת לקטלג את הסטודנטים בבר אילן הבאים מקבוצה זאת או אחרת שכן אין ספק שיש באוניברסיטה זו נציגים של זרמים שונים, כולל סטודנטים חילוניים. לפיכך נתייחס לקבוצה כ"קבוצת הסטודנטים בבר אילן". כל ניסיון להשתמש בשחקנים הלומדים בישיבות שונות בארץ גם באם היינו מקבלים את הסכמת ראשי הישיבות היה מעלה תהייה בקרב השותפים שלהם למשחק. תהייה שהייתה פוגעת באמינות התוצאות. לפיכך החלטנו להסתפק בניסוי שיכלול קבוצה מאד מסוימת מתוך האוכלוסייה הדתית בישראל – "קבוצת הסטודנטים בבר אילן".

מתוך מכלול השאלות שעולות בקשר ליחסים בין דתיים וחילוניים התמקדנו בעבודה זו בשני נושאים. הנושא הראשון הינו היחס של הציבור החילוני לציבור הדתי. בניסוי זה נתנו לסטודנטים

באוניברסיטת חיפה לשחק מספר משחקים עם בני זוג מתל אביב. חלק מאותם בני זוג היו באוניברסיטת תל אביב וחלק היו באוניברסיטת בר אילן. הסטודנטים מחיפה בזמן ששיחקו את המשחקים השונים כנגד בן זוג מתל אביב ידעו באם הטופס אותו מלאו יגיע לסטודנט(ית) מאוניברסיטת תל אביב או מאוניברסיטת בר אילן. למרות שידוע לנו (וגם כנראה לסטודנטים שהשתתפו בניסוי) שכ- 50% מן הסטודנטים בבר אילן אינם דתיים עדיין ההשתייכות לבר אילן הינה סיגנל חזק ומשמעותי של השתייכות בן הזוג למשחק לציבור הדתי לאומי.

בחלק זה של העבודה השתמשנו בשלושה משחקים שונים. הניסוי הראשון הינו

במשחק האמון העוסק בנושא אמון ושותף פעולה בין שחקנים (ראה Berg, Dickhaut and McCabe 1995). בכדי לבדוק באם האפלייה שמצאנו במשחק האמון נובעת בעיקרה מסטריאוטיפים או מטעמים לאפליה ערכנו ניסוי נוסף ב"משחק הדיקטטור". במשחק זה לשחקן השני אין תפקיד ממשי במשחק והוא למעשה צד פסיבי. לפיכך אפליית שחקנים במשחק הדיקטטור מצביעה על אפלייה של טעמים. בניסוי השלישי שערכנו השחקנים שיחקו את "משחק האולטימטום". בכל שלושת הניסויים שערכנו מצאנו שסכומי הכסף שהועברו לסטודנטים מבר אילן היו נמוכים משמעותית מסכומי הכסף שהועברו לשחקנים מאוניברסיטת תל אביב. ממצאים אלו ממחישים את העובדה שהקונפליקט בין דתיים וחילוניים בחברה הישראלית נותן את ביטויו גם ברמה של יחסים אישיים בין חברי הקבוצות.

אחת השאלות המעניינות היא האם הסטודנטים עצמם מודעים להשפעת זהות בן הזוג למשחק על האסטרטגיה אותם הם בוחרים? כלומר באם במקום לערוך את הניסוי עצמו היינו פשוט מבקשים מן הסטודנטים למלא שאלון שבו אחת מהשאלות הייתה "האם השייכות של בן הזוג למשחק לאוניברסיטת בר אילן משפיעה על האסטרטגיה שתנקוט במשחק?" האם גם במקרה שכזה היו מזהים הסטודנטים את הקשר בין הזהות הקבוצתית של השחקן אתו הם משחקים לבין האסטרטגיה אותה הם בוחרים? התשובה לשאלה זו אינה ברורה. באם נעביר שאלון בו השאלה נשאלת במפורש ייתכן וחלק מהשחקנים גם באם יתשבו וירצו להפלות כנגד הסטודנטים בבר אילן לא ירצו להודות בו. השוואה זאת בין התוצאות המתקבלות בשאלון לבין תוצאות המשחקים בפועל יכולה גם לחדד את התבדל המתקבל בשתי המתודולוגיות הללו ואת המגבלות של כל אחת מהן. בהקשר זה מעניין לספר על שיחה שהתעוררה באחת הכתות שהשתתפו בניסוי. בניגוד לשאר הכיתות הוחלט בגמר

הניסוי באותה כיתה לדבר עם הסטודנטים ולהסביר להם את מטרת הניסוי. הכיתה הזו הייתה הכיתה האחרונה שהשתתפה בניסוי כך שלא היה חשש שהשיחה בכיתה תשפיע על הניסוי עצמו בכיתות אחרות. לתלמידים בכיתה נאמר (בסוף הניסוי ולפני שהטפסים נבדקו) שמטרת הניסוי הייתה למעשה לבדוק באם הם משחקים בצורה שונה כלפי בן זוג מאוניברסיטת בר אילן ובן זוג מאוניברסיטת תל אביב. התגובה של הסטודנטים בכיתה הייתה מפתיעה. הסטודנטים טענו שלמעשה הם לא הסתכלו ולא התייחסו להשתייכות של בן זוגם למשחק. חלקם טענו שהתעלמו לגמרי מהאינפורמציה הזו שנראתה להם לגמרי לא רלבנטית ובפרט לא חשבו על השייכות הזו בזמן שהחליטו על האסטרטגיה שלהם. הקונסנסוס בכתה היה שלא נגלה כל קשר בין השתייכות בן הזוג למשחק לבין האסטרטגיה שהם עצמם בחרו. לאחר כל ההסברים הללו הפך הנסיין את הדפים שתארו את אסטרטגיות השחקנים וסיכם את התפלגות ההעברות של הסטודנטים ששיחקו מול בני זוג מאוניברסיטת תל אביב לעומת התפלגות ההעברות של הסטודנטים ששיחקו מול שחקנים מאוניברסיטת בר אילן (כדאי לציין שההתפלגות בכיתה הספציפית הזו הייתה דומה מאד להתפלגות הכללית אותה מצאנו גם בשאר הכיתות). תוצאת הניסוי הכתה בתדהמה גם את הסטודנטים הספקנים ביותר. הקשר בין זהות בן הזוג למשחק לכמות הכסף שהועברה אליו היה מהותי וברור לכולם גם לפני הניתוח הסטטיסטי. הפער בין מה שהסטודנטים חושבים על ההתנהגות שלהם עצמם לבין התנהגותם בפועל הדחים גם אותם.

היות והעבודות הקודמות שלנו התמקדו בנושא האפלייה העדתית בחברה הישראלית, בחלק השני של עבודה זו בחרנו לדון באפלייה עדתית בקרב החברה הדתית. השאלה ששאלנו הינה באם הציבור הדתי בישראל, או למען הדיוק ציבור הסטודנטים באוניברסיטת בר אילן, מפלה בין שחקנים מזרחיים ושחקנים אשכנזים במידה דומה לזו של הציבור החילוני. בכדי לבחון שאלה זו חזרנו על הניסוי שערכנו בקרב הסטודנטים בתל אביב (ראה גניזי ופרשטמן 2000) וערכנו את אותו הניסוי בקרב הסטודנטים בבר אילן. הניסוי בפרק זה התמקד במשחק האמון. תוצאות הניסוי הצביעו להפתעתנו על הבדל מהותי ומובהק בין התנהגות הסטודנטים באוניברסיטת בר אילן לזו של הסטודנטים באוניברסיטת תל אביב. בעוד שהאפלייה העדתית הייתה ברורה ומובהקת בקרב הסטודנטים בתל אביב הניסוי באוניברסיטת בר אילן לא הצביע על דפוסי אפלייה עדתית בקבוצה זו.

2. משחק האמון, הדיקטטור והאולטימטום.

2.1 משחק האמון:

בכדי ללמוד על מידת האמון ושיתוף הפעולה בין דתיים וחילוניים בישראל בחרנו במשחק האמון ראה (Berg, Dickhaut, and McCabe (1995). המשחק הינו משחק שני שחקנים המתנהל בשני שלבים. בתחילת הניסוי השחקנים מזווגים אקראית לזוגות. שחקן אחד מוגדר כשחקן A והשחקן השני כשחקן B. בשלב הראשון של המשחק מקבל שחקן A סכום כסף קבוע. שחקן A מתבקש להחליט אם ברצונו להעביר חלק מאותו סכום לשחקן B. הסכום המועבר משחקן A לשחקן B משולש על ידי הניסוי. בשלב השני של המשחק שחקן B צריך להחליט באם הוא מעביר בחזרה לשחקן A סכום כלשהו מתוך סך הסכום שבידו.

על פי תורת המשחקים שיווי המשקל המושלם היחיד של משחק האמון הינו כזה ששחקן A אינו מעביר כסף לשחקן B, ואילו שחקן B בתורו, גם באם הוא מקבל כסף משחקן A, שומר אותו לעצמו ואינו מעבירו בחזרה לשחקן A. ההגיון של שיווי המשקל הזה הינו פשוט. לאחר ששחקן B מקבל סכום מסוים הוא יודע שזה השלב האחרון של המשחק. מכאן, באם הוא שואף למכסם את התגמול הכספי שלו, אין לו סיבה להעביר כסף לשחקן A. שחקן A, כבר בשלב הראשון של המשחק, מבין את השיקולים של שחקן B ולכן מצפה שגם באם יעביר סכום מסוים לשחקן B הוא לא יקבל ממנו כסף חזרה. לפיכך באם הוא מעוניין למכסם את התגמול הכספי שלו מן המשחק הוא לא יעביר כסף לשחקן B. מצד שני, התוצאה היעילה במשחק האמון, הינה ששחקן A מעביר את כל סכום הכסף שהוא מקבל לשחקן B, משום שאז סכום הכסף משולש וגודל העוגה לחלוקה ממוכסם. לעומת זאת, באם שחקן A אינו מעביר כל סכום לשחקן B גודל העוגה לחלוקה נשאר בגודלו המקורי. תוצאת הניסוי שערכו (Berg, Dickhaut, and McCabe (1995) הייתה אכן שונה מהניבוי של תורת

המשחקים. בניסוי עצמו שחקן A, באופן טיפוסי, שלח סכום כסף לא מבוטל לשחקן B, שלעתים קרובות החזיר אפילו כמות כסף גדולה יותר בחזרה לשחקן A.²

השוני בין תוצאות הניסוי לבין הניבוי של תורת המשחקים נובע למעשה מההנחה שכל שחקן שואף למכסס את רווחיו הכספיים מן המשחק. במציאות יתכן ולשחקנים יש שיקולים נוספים כגון נורמות של התנהגות "הוגנות" ורצון להגיע לחלוקה "הוגנת". לפיכך יתכן מצב שבו שחקן A מחליט להעביר סכום מסוים מתוך הסכום שקיבל לשחקן B גם באם הוא מאמין ששחקן B לא יחזיר לו כסף. מצב שכזה יושפע כמובן מהנורמה של שחקן A לגבי חלוקה הוגנת במשחקים כגון משחק האמון. מצד שני לא ניתן לצפות ששחקן A יעביר את מלוא הסכום לשחקן B מבלי שיצפה ששחקן B יעביר לו בתורה חלק לא מבוטל מהסכום שקיבל. שחקן A יגדיל את סכום כסף שהוא מעביר לשחקן B באם "יבטח" בשחקן B שיצפה אותו ויחזיר לו סכום גדול יותר. בפרט בכדי ליישם את התוצאה היעילה חייב להיות אמון בן שני השחקנים שכן התוצאה היעילה מושגת כאשר שחקן A מעביר את מלוא הסכום שקיבל לדי שחקן B. לפיכך, כמות הכסף ששחקן A מעביר לשחקן B משרתת, בניסוי כגון זה, כאינדיקציה של אמון או שיתוף פעולה בין שני משתתפים.

2.2 משחק הדיקטטור

משחק הדיקטטור הינו משחק שני שחקנים שבו למעשה רק לאחד השחקנים יש תפקיד אסטרטגי. בתחילת המשחק הנסיין נותן סכום כסף נתון לשחקן A. שחקן A מתבקש להחליט על חלוקת הסכום הנתון בינו לבין שחקן B. החלוקה המוצעת מתבצעת והמשחק מסתיים. במשחק שכזה לשחקן B יש אך ורק תפקיד פסיבי - לקבל את הסכום המועבר אליו. לפיכך באם קיים הבדל בין

---

² במשחק דומה השתמשו Fehr, Gächter, and Kirchsteiger, Fehr, Kirchsteiger, and Reidel (1993) (1997) ו-Guth, Ockenfels, and Wendel (1994). בכל המחקרים הללו תוצאת הניסוי הייתה שונה מהותית מהניבוי של תורת המשחקים.

סכומי הכסף שמעבירים שחקני קבוצה אחת לשחקנים מקבוצה אחרת אזי אותו הבדל נובע מטעמים לאפליה ולא מסטריאוטיפים כלשהם.

משחק הדיקטטור הינו משחק פשוט ומשכנע. באם פונקצית המטרה של השחקנים הינה אך ורק מיכסום התקבולים הכספיים מן המשחק, כפי שבדרך כלל אנו מניחים בתיאוריה הכלכלית, אזי ברור ששחקן A כלל לא יעביר כסף לשחקן B. הניסויים הרבים שנערכו עד כה הראו לעומת זאת ששחקן A אכן מעביר חלק לא זעום מהסכום אותו הוא מקבל לבן זוגו למשחק (ראה לדוגמא Camerer and Thaler (1995) Forsythe, Horowitz, Savin, and Sefton (1994) ואת הסקירה ב- Camerer and Thaler (1995)).
ב- (Roth (1995)). העברה זו מבטאת בעיקר נורמות של חלוקה צודקת והתנהגות "הוגנת" במשחקים. בכדי להיות עקביים עם הניסוי הקודם שינינו את התשלומים במשחק הדיקטטור בצורה הבאה: שחקן A מקבל 20 נקודות אותן הוא אמור לחלק כרצונו בינו לבין בן זוגו למשחק. שווי נקודה עבור שחקן A הינו 1 ש"ח בעוד שווי נקודה עבור שחקן B הינו 3 ש"ח. כלומר כל נקודה המועברת לשחקן B משולשת בערכה הכספי.

2.3 משחק אולטימטום:

משחק האולטימטום הינו משחק בין שני שחקנים. בשלב הראשון של המשחק שחקן A מקבל סכום כסף והוא צריך להציע חלוקה של אותו סכום בינו לבין שחקן B. בשלב השני של המשחק שחקן B צריך להחליט באם הוא מסכים או לא מסכים לחלוקה המוצעת על ידי שחקן A. אי הסכמה גוררת אי בצוע החלוקה ותשלום אפס לשני השחקנים בעוד שהסכמה גוררת בצוע החלוקה המוצעת ע"י שחקן A. במשחק זה יש לשחקן A יש את היכולת להציע חלוקה בעוד שלשחקן B יש זכות וטו. ראה את המחקר המקורי ב- Guth, Schmittberger, and Schwarze (1982) ואת הסקירות בנוגע למשחק ב- Camerer and Thaler (1995), Guth (1995), Roth (1995).

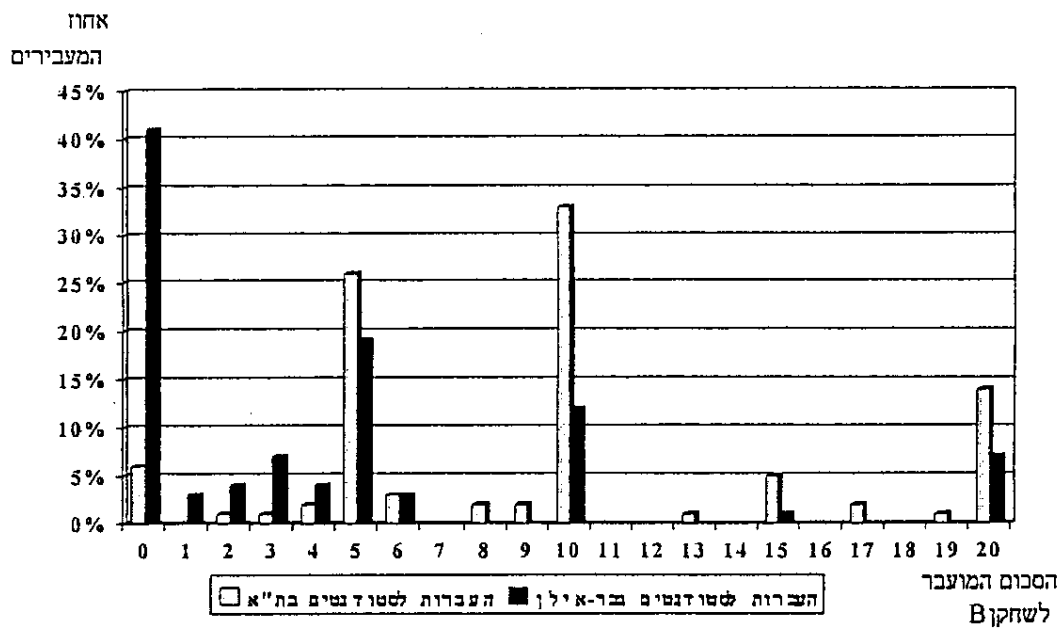
שווי המשקל המושלם (היחיד) של משחק האולטימטום הינו כזה ששחקן A מציע חלוקה בה הוא שומר לעצמו את כל הכסף (או את כולו פחות הסכום המינימלי אותו הוא מציע לשחקן B) ושחקן B מסכים לקבל כל חלוקה המוצעת לו. כמובן שאסטרטגיות אלו הינן שווי משקל רק תחת ההנחה שפונקציה המטרה של השחקנים הינה מיכסום התשלום הכספי שלהם מהמשחק. משחק האולטימטום נחקר במספר רב מאוד של ניסויים. הממצא שעולה מתוך אותם ניסויים הינו שמצד אחד שחקנים רבים מעבירים סכום כסף לא מבוטל לבן זוגם למשחק ומצד שני הצעות הנותנות נתח נמוך לשחקן B נענות פעמים רבות באי הסכמה. ההסברים לתוצאה זו יכולים לנבוע אינטואיטיבית משתי סיבות. הסיבה האחת הינה הרצון של השחקנים להגיע לחלוקה "הוגנת" של הכספים. הסיבה השנייה הינה "הפחד" שהצעת חלוקה שנתפסת כהצעה לא "הוגנת" תידחה על ידי שחקן B שיעדיף לוותר על חלקו בעוגה ובלבד שלא לקבל הצעה שאינה נראית בעיניו כהוגנת. סירוב לקבל הצעה גורר כמובן הפסד כספי. לכן שחקן B ידחה הצעה הנראית בעיניו כ"לא הוגנת" באם התועלת הכספית מאותה הצעה נמוכה מהתועלת השלילית הקשורה בעצם ההסכמה להצעה לא הוגנת.

3. יחסים בין חילוניים ודתיים

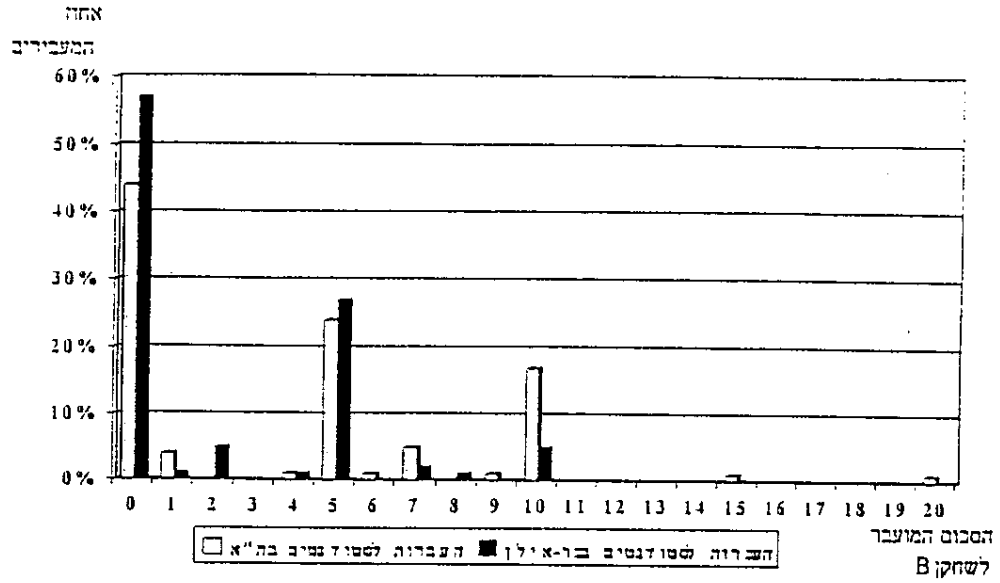
בכדי לעמוד על היחסים בין חילוניים לדתיים ערכנו ניסוי באוניברסיטת חיפה בו הסטודנטים התבקשו לשחק משחק עם סטודנטים מתל אביב. על הטופס אותו קיבלו צוין מאיזו אוניברסיטה בן זוגם למשחק (האפשרויות היו אוניברסיטת תל אביב או אוניברסיטת בר אילן). שם בן הזוג למשחק לא צוין על הטופס מכאן שלא היה כל רמז על מוצאו העדתי של בן הזוג למשחק. כל שחקן שיחק פעם אחת בלבד, ולכן לא הייתה לו אפשרות לדעת שלא כל בני הזוג הם מאותה אוניברסיטה. כלומר הנסיין לא הצהיר שחלק מבני הזוג למשחק הם מבר אילן וחלק מתל אביב אלא רק ציין שהם מאזור תל אביב. בכדי לעמוד על ההיבטים השונים של היחסים בין דתיים לחילוניים השתמשנו כמו במקרה של אפליה עדתית בשלושת המשחקים: משחק האמון, משחק הדיקטטור ומשחק האולטימטום. אולם כאמור כל משתתף השתתף במשחק אחד בלבד. בסך הכל השתתפו בניסוי 440 סטודנטים (223 גברים ו-217 נשים). מתוכם 172 השתתפו במשחק האמון, 159 השתתפו

במשחק הדיקטטור ו- 109 במשחק האולטימטום. בציורים 1, 2 ו- 3 אנו מתארים את התפלגות ההעברות שניתנו בשלושת המשחקים הללו.

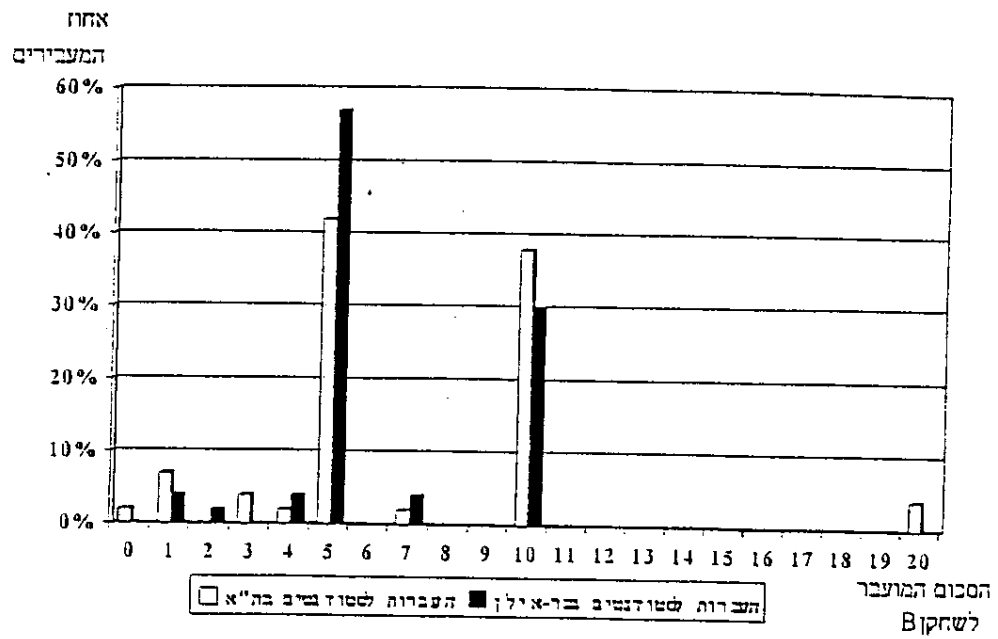
ציור 1: העברות לתל אביב ולבר אילן במשחק האמון

ציור 2 : העברות לחל אביב ולבר אילן במשחק הדוקטטור

ציור 3 : העברות לחל אביב ולבר אילן במשחק האולטימטום

מתוך הניתוח הסטטיסטי עולה שאכן השתייכות האוניברסיטאית של בן הזוג למשחק השפיעה בצורה מהותית ומובהקת על ההעברות של הסטודנטים בחיפה (כל ההבדלים מובהקים ברמה של 0.01). ממוצעי ההעברות מסוכמים בטבלה 1.

משחק האמון	דיקטטור	אולטימטום	
4.3	2.3	6.3	לסטודנטים בבר אילן
9.6	4	7	לסטודנטים באוניברסיטת ת"א

טבלה 1: ממוצעי ההעברות לסטודנטים בבר אילן ובת"א בשלושת המשחקים.

ניתן לומר שבאופן כללי יתכן ויש הבדלים רבים בין הסטודנטים באוניברסיטאות בר אילן ותל אביב. ייתכן שמחקר מדוקדק ברקע הכלכלי שלהם יגלה שהסטודנטים בשתי האוניברסיטאות שונים במקצת ברקע הסוציו-כלכלי שלהם או בהתפלגות מקום מגוריהם. יחד עם זאת אין ספק שהתפישה הרווחת הינה שההבדל העיקרי והמהותי בין שתי הקבוצות הינו שהסטודנטים בבר אילן נתפשים כסטודנטים דתיים השייכים למחנה הדתי לאומי (ואולי אפילו נתפשים בחלקם כקיצונים מבחינה לאומית מתוך המחנה הזה) בעוד שהסטודנטים באוניברסיטת תל אביב נתפשים כחילוניים (ואולי גם כשייכים למחנה הליברלי יותר). מכאן שאת ההבדלים בהעברות לשתי האוניברסיטאות ניתן לדעתנו להבין כהבדלים בין ההעברות לדתיים וחילוניים.

מסקנת 1: הקרע בין דתיים וחילוניים ברמה הפוליטית תרבותית עבר למעשה לרמה האישית. הסטודנטים באוניברסיטת חיפה (החילוניים ברובם הגדול) הפלו לרעה את הסטודנטים בבר אילן לעומת הסטודנטים בת"א. בכל שלושת המשחקים ששיחקו בניסוי ההעברות לסטודנטים בבר אילן היו נמוכות מהותית מההעברות לסטודנטים בתל אביב. מכאן שלא רק שלא היה רצון לתת אמון או לשתף פעולה אלא יותר מכך האפליה כנגד סטודנטים מבר אילן הינה "אפליה של טעמים". כפי שעולה מתוך התוצאות במשחק הדיקטטור גם כאשר לשחקנים באוניברסיטאות תל אביב ובר אילן לא היה שום תפקיד אסטרטגי והסטודנטים בחיפה התבקשו לחלק סכום נתון בינם לבין בני זוג

למשחק, גם במקרה כזה הסכום שהעבירו לסטודנטים הדתיים הינו נמוך מהותי מהסכום שהעבירו לסטודנטים החילוניים.

כמובן שניתן למצוא פירושים שונים לתופעה שעולה מתוצאות הניסוי. אך לדעתנו הפירוש הסביר ביותר הינו גם הפירוש הפשוט ביותר. לסטודנטים החילוניים יש למעשה רצון "להעניש" את בני הזוג הדתיים. ההעברה במשחק הדיקטטור שנתפשת בעיניהם כהעברה סבירה והוגנת עבור שחקנים דתיים הינה העברה נמוכה יותר מאשר העברה הוגנת לשחקנים החילוניים. יתכן והאפליה כנגד הסטודנטים בבר אילן נובעת מתוך האקלים הפוליטי והתפישה שהציבור הדתי מצליח לקבל נתח גדול יותר מתוך התמיכות הממשלתיות ולפיכך כאשר אותם פרטים חילוניים מקצים חלק מן העוגה שניתנה להם אזי הם מקצים חלק נמוך יותר לסטודנטים דתיים. כלומר יתכן ואותו משחק החלוקה של העוגה שניתנה לסטודנטים החילוניים נתפש כהמשך של משחק חלוקה גדול יותר שבו הסטודנטים הדתיים "קיבלו כבר את חלקם". אין לנו דרך לבדוק את המניעים הללו שכן כפי שתארנו קודם במשאל שערכנו בקרב מהסטודנטים שהשתתפו בניסוי, הם לא האמינו שהם למעשה מפלים בין שתי הקבוצות. האפליה בפועל הפגיעה גם אותם.

מעניין אולי להשוות את התוצאות שהתקבלו במשחקים שהדגישו את המוצא העדתי של השחקנים לתוצאות בפרק זה שהדגישו את הקרע הדתי חילוני ולבדוק באם לשערים הללו יש מאפיינים דומים. ההשוואה בין התוצאות שהתקבלו בעבודה הקודמת לבין התוצאות שהתקבלו בניסוי הנוכחי מצביעות על עובדה מעניינת.

מסקנה 2: במשחק האמון ההעברות לסטודנטים בעלי שם מזרחי היו נמוכות יותר מאשר ההעברות לסטודנטים מבר אילן (סטודנטים דתיים).

ראשית יש לסייג את המסקנה ואת ההשלכות הנובעות ממנה. הניסוי שערכנו בהקשר של אפליה עדתית שונה מהניסוי שערכנו בפרק זה. ההבדל העיקרי בין הניסויים הינו שבניסוי על אפליה עדתית השתמשנו בשמות השחקנים בעוד שבפרק הנוכחי ציינו רק את שם האוניברסיטה. מצד שני

חשוב לציין שניסויים קודמים הראו שכאשר משתמשים בשמות של השחקנים עצמם ולא בניסוי אנונימי הרי הנטייה לשיתוף פעולה ולנתינת אמון רק עולה. כך שאותו הניסוי עם שמות ובלי שמות מנבא בדרך כלל תוצאות שונות. יחד עם זאת למרות שיש שוני בין הניסויים המקשה על ההשוואה, מהות השוני היא כזו שאמורה הייתה להגדיל את ההעברות לסטודנטים המזרחיים בניסוי בו צוינו השמות לעומת הניסוי בפרק הנוכחי.

אחת השאלות שיכולות לעלות מהדיון הנוכחי הינה כיצד יתייחסו לגבר דתי מזרחי. בנושא זה לא ערכנו למעשה כל ניסוי, אך חשוב לציין מעבודות קודמות שהעובדה שמצאנו אפליה נגד מזרחיים ונגד דתיים אינה מעידה בהכרח שהאפליה כנגד דתיים מזרחיים תהיה חזקה יותר. למעשה יתכן שהאפליה נגדם תהיה פחותה מאשר האפליה כנגד קבוצת הדתיים או קבוצת הגברים המזרחיים. לדוגמה, כפי שציינו במחקרים שנערכו בארה"ב גילו אפליה נגד נשים ואפליה נגד שחורים, אולם נשים שחורות אופלו פחות מאשר כל אחת מהקבוצות בנפרד.

למרות שלא ניתן להשוות בין קרע חברתי אחד לשני ולמרות שלא ניתן להשוות בין המשחקים השונים והניסויים השונים אותם ערכנו ואם כל ההסתייגויות שניתן לעלות לגבי כל השוואה בין הקרע החברתי על רקע עדתי וזה על רקע דתי-חילוני. המסקנה שעולה לדעתנו הינה שהקרע בין חילוניים לדתיים נראה עמוק יותר מאשר על הקרע על רקע עדתי. הכוונה בעמוק אינה לגבי חשיבות הקרע, ובפרט היא אינה לגבי פוטנציאל הפגיעה בציבור המופלה או בחשיבות החברתית שלו אלא עמוק יותר שכן הוא מאופיין ברצון להפלות, בטעמים של אפליה.

לסיכום ניסוי זה, מעניין להשוות בין התנהגות נשים וגברים תחת תנאי הניסוי. בעבודה הקודמת מצאנו שבעוד גברים אפלו בין גברים אשכנזים ומזרחיים, נשים לא אפלו. כלומר אפליה על רקע עדתי הייתה קיימת אך ורק בקרב סטודנטים גברים. האם זהו המצב גם בניסוי זה? בטבלה 2 אנו מציגים את ממוצעי ההעברות בשלושת המשחקים על פי מינו של שחקן A.

משחק האמון	העברה לת"א	גברים	נשים
		9.9	9.3
	העברה לבר-אילן	4.3	4.3

4.0	3.9	העברה לת"א	משחק הדיקטטור
2.3	2.3	העברה לבר-אילן	
7.1	6.9	העברה לת"א	משחק האולטימטום
6.2	6.4	העברה לבר-אילן	

טבלה 2: ממוצעי ההעברות לפי מין המעביר

כפי שניתן ללמוד מטבלה 2, בניסוי זה האפליה משותפת לשני המינים. בפרט, גם נשים אפלו בין סטודנטים מבר-אילן וסטודנטים מת"א. ממצא זה מעניין אף הוא לאור הממצאים הקודמים לגבי אפליה עדתית. מצאנו שיש הבדל משמעותי בין התנהגות הנשים והגברים לגבי אפליה עדתית בין מזרחיים ואשכנזים. בפרט מצאנו שבעוד גברים מפלים בצורה משמעותית ומובהקת, לא מצאנו דפוסי התנהגות כזו בקרב נשים. בניסוי הנוכחי, לגבי אפליה בין דתיים וחילוניים מצאנו למעשה שדפוסי האפליה בין נשים וגברים דומים.

מסקנת 3: גברים ונשים חילוניים מפלים בצורה דומה בין דתיים וחילוניים.

4. אפליה עדתית על ידי דתיים

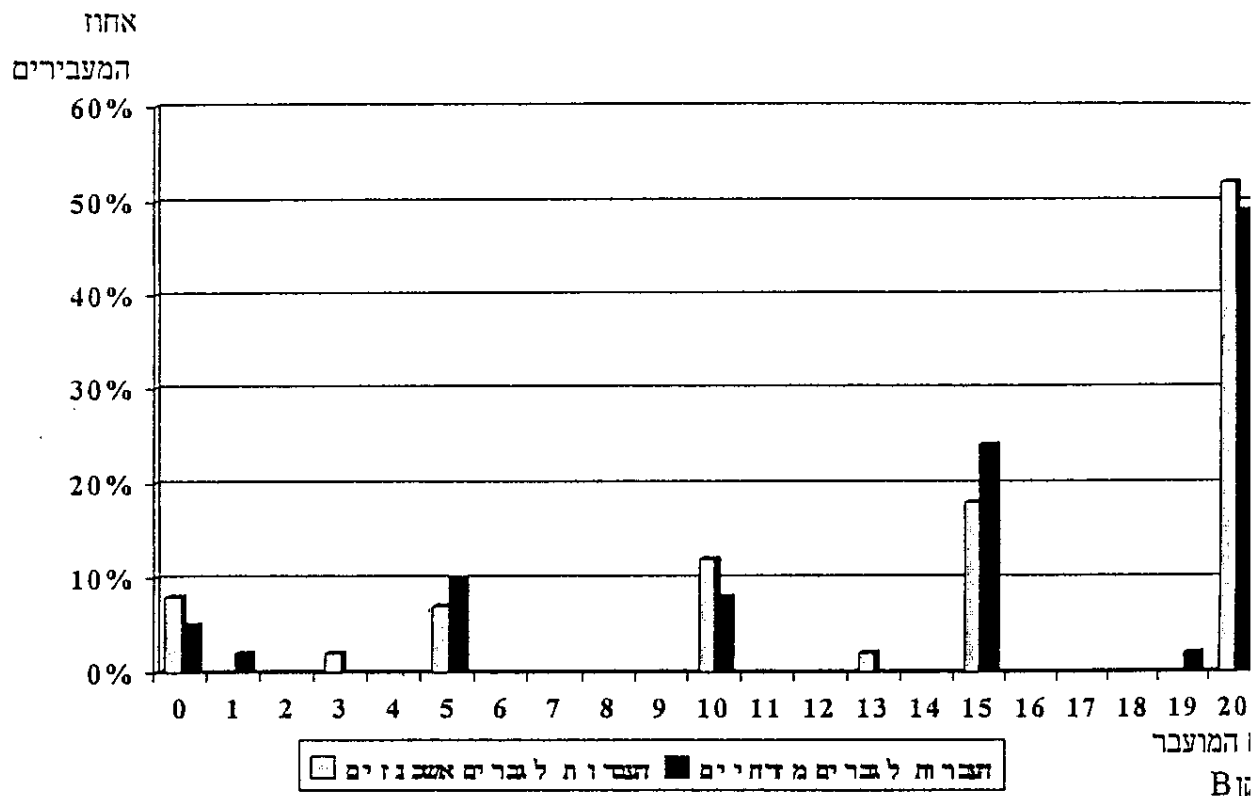
בעבודות קודמות דנו בהיבטים שונים של האפליה העדתית בקרב ציבור הסטודנטים באוניברסיטת תל אביב שהוא חילוני ברובו. בפרק זה של העבודה אנו מדווחים על תוצאות ניסוי במשחק האמון שנערך בקרב סטודנטים באוניברסיטת בר אילן הניסוי נערך באותה תקופה בה הוא נערך באוניברסיטת ת"א והוא נערך על ידי אותו הצוות שערך את הניסוי באוניברסיטת תל אביב, הטפסים היו זהים לחלוטין וההוראות שניתנו לסטודנטים היו זהות לחלוטין בשני המקומות. בשני המקרים המשחק שוחק במספר כיתות ולא רק בכיתה אחת.

בניסוי השתתפו 119 סטודנטים מבר אילן. בני זוגם למשחק (כלומר שחקן B) היו סטודנטים מאוניברסיטת חיפה. כפי שנעשה בניסוי לגבי הסטודנטים החילוניים שמות המשתתפים (שחקן B)

היוו סיגנל למוצא העדתי של השחקן ולמעשה השתמשנו בניסוי הזה באותם שמות בהם השתמשנו בניסוי בקרב הסטודנטים באוניברסיטת תל אביב. שמות השחקנים היו שמות טיפוסיים שנתנו סיגנל ברור לגבי המוצא העדתי של השחקן.

בציור 4 אנו מדווחים על התפלגות ההעברות של סטודנטים מאוניברסיטת בר אילן לסטודנטים גברים באוניברסיטת חיפה על פי המוצא העדתי של הסטודנטים בחיפה.

ציור 4: העברות לגברים מסטודנטים מבר אילן במשחק האמון

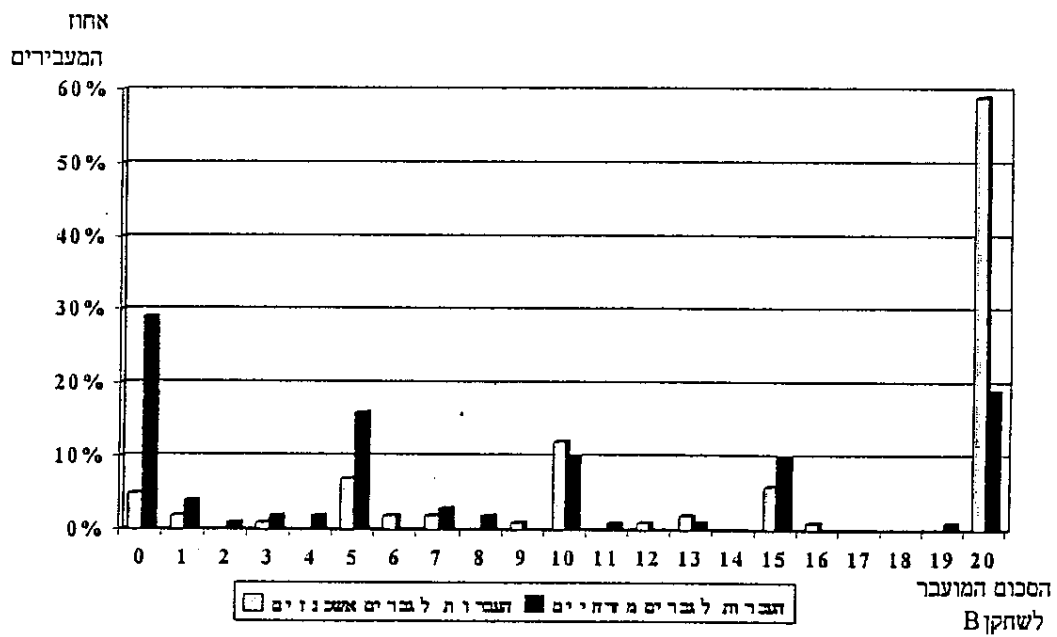

ממוצע ההעברות לסטודנטים גברים בעלי של מזרחי טיפוסי עיי כלל הסטודנטים באוניברסיטת בר אילן הינו 15.1 בעוד שממוצע ההעברות לסטודנטים גברים בעלי שם אשכנזי טיפוסי הינו 14.9. הבדל זה אינו מובהק סטטיסטית.

מסקנה 4: הסטודנטים בבר-אילן לא אפלו בין הסטודנטים בחיפה על רקע מוצאם.

בכדי להשוות את התנהגות ציבור הסטודנטים בבר אילן לעומת ציבור הסטודנטים בתל אביב נציג את התפלגות ההעברות של הסטודנטים מאוניברסיטת תל אביב (ראה גניזי ופרשטמן (2000)).

ציור 5: העברות לגברים מסטודנטים מתל אביב במשחק האמון

מהשוואת ציור 4 וציור 5 אנו רואים שקיים הבדל מהותי בין התפלגות ההעברות של סטודנטים בבר אילן ואלו של סטודנטים בתל אביב. בניסוי שנערך באוניברסיטת תל אביב ההעברות לגבר אשכנזי היו בממוצע 15.15 בעוד שההעברות לגבר מזרחי היו בממוצע 8.06. באוניברסיטת בר אילן הסטודנטים העבירו לגבר אשכנזי 14.9 בממוצע ולגבר מזרחי 15.1 בממוצע. כלומר, הסטודנטים בבר אילן העבירו סכום גבוה יותר לשחקן B מאשר אלו בתל אביב. האם ניתן להסיק מעובדה זו שהסטודנטים בבר אילן נוטים לתת אמון ולשתף פעולה יותר מאשר הסטודנטים בתל אביב? לדעתנו התשובה לשאלה זו היא שלילית. ההבדלים בממוצעים הכוללים נובעים למעשה מהנטייה השונה להפלות בין אשכנזים ומזרחיים. בהינתן שבן הזוג הינו שחקן ממוצא אשכנזי, הסטודנטים בבר אילן העבירו למעשה סכומים דומים לאלו שהעבירו הסטודנטים בתל אביב. בדיקה סטטיסטית מראה שאין למעשה הבדל בהעברות לסטודנטים אשכנזים. לעומת זאת, קיים הבדל גדול מאוד בהעברות לסטודנטים מזרחיים.

הערות סיכום:

כאשר מדובר ביחס כלפי הציבור הדתי וכאשר השייכות לציבור הדתי מרומזת על ידי היות השחקן סטודנט באוניברסיטת בר אילן חשוב לזכור שבעיני חלק מן הציבור יש עדיין קשר אסוציאטיבי בין אוניברסיטת בר אילן לבין קיצוניות דתית לאומית. עובדה שיכולה להשפיע על האסטרטגיה שיבחרו שחקנים חילוניים כאשר בן זוגם למשחק הינו סטודנט מאוניברסיטת בר אילן. מבחינה זו אולי המשחקים בין סטודנטים מאוניברסיטת תל אביב או חיפה לבין סטודנטים מאוניברסיטת בר אילן אינם מייצגים את אופי היחסים בין דתיים וחילוניים אלא מקצינים את הקונפליקט בין הקבוצות. כך שתוצאות המשחקים שנציג בעבודה זו אולי לא מייצגות מגע בין שחקן חילוני לשחקן דתי רגיל אלא לשחקן דתי שלגביו יש דעות מוקדמות בנושא קיצוניות לאומית. לגבי הפרק על אפלייה עדתית, אין לנו למעשה במסגרת הניסוי שערכנו כל הסבר לתופעה שהתגלתה. חשוב אולי קודם כל לציין לטובה את הסטודנטים בבר אילן. בלי קשר להסתטיגויות לגבי מגבלות הניסוי והדיון בסוגי האפליה שהוא תופס, הרי באותה מסגרת מצומצמת של אפליה שבאה לידי ביטוי בניסויים שכאלו, הסטודנטים בבר אילן הוכיחו שהם אינם מפלים. אנו נשאיר את

ההסברים השונים לתופעה לסוציולוגים ולאנשי חינוך שונים, שחלקם ינסה אולי להסביר אותה על ידי החינוך השונה (או מערכת החינוך השונה) הקיימת בסקטור הדתי-ממלכתי וכו'. אנו מצדנו רצינו אך ורק לבדוק את התופעה עצמה. ראוי אולי לציין שהתופעה הפתיעה גם אותנו. למעשה ולמען הכנות, ההערכה המוקדמת שלנו הייתה שונה לחלוטין. מובן שהערכה זו נובעת ראשית כל מהסטריאוטיפים שלנו עצמנו ואולי מהסטריאוטיפים הקיימים בציבור בו אנו חיים. יהיו כמובן כאלו שיסייגו את התוצאות שהתקבלו בפרק זה של העבודה. כפי שצינו בתחילה, אוכלוסיית השחקנים שלנו אינה מייצגת את הציבור הדתי כולו אלא אך ורק את הסטודנטים באוניברסיטת בר אילן. ייתכן ובציבור דתי אחר קיימת אפליה ואולי אף אפליה קשה. ייתכן שאפליה, או חוסר האפליה, שזיהינו בפרק זה הינה אך ורק לגבי משחקי אמון ולמעשה קיימים סטריאוטיפים עדתיים אחרים הרווחים בקרב הציבור הדתי. הסתייגויות אלו רק מצביעות על הצורך בניתוח ובמחקרים נוספים שירדו לשורש התופעה ויתנו לנו הבנה ברורה יותר של הבעיות החברתיות בישראל.

- Ayres, I. and P. Siegelman (1995) "Race and gender discrimination in bargaining for a new car," *American Economy Review*, 85, 3 pp. 304-321.
- Becker, G. (1957) *The Economics of Discrimination*. Chicago: University of Chicago Press.
- Berg, J., J. Dickhaut and K. McCabe (1995) "Trust, reciprocity, and social history," *Games and Economic Behavior*, 10, pp. 122-142.
- Camerer, C. and R. Thaler (1995): "Ultimatums, Dictators and Manners," *Journal of Economic Perspectives*, 9:2, 209-219.
- Fehr, E., S. Gächter, and G. Kirchsteiger (1997) "Reciprocity as a contract enforcement device: Experimental evidence," *Econometrica*, 65, pp. 833-860.
- Fehr, E., G. Kirchsteiger, and E. Riedel (1993) "Does fairness prevent market clearing? An experimental investigation," *Quarterly Journal of Economics*, 108, pp. 437-460.
- Fershtman, C. and U. Gneezy (2000) "Discrimination in a segmented society: An experimental approach," *Quarterly Journal of Economics*, forthcoming.
- Forsythe, R., J. Horowitz, N. Savin, and M. Sefton (1994) "Fairness in simple bargaining experiments," *Games and Economic Behavior*, 6, 347-69
- Guth, W. (1995) "On Ultimatum Bargaining Experiments: A Personal Review," *Journal of Economic Behavior and Organization*, 27:3, 329-44.
- Guth, W., P. Ockenfels, and M. Wendel (1994) "Efficiency by trust in fairness? Multiperiod ultimatum bargaining experiments with an increasing cake," *International Journal of Game Theory*, 22, pp. 51-77.
- Guth, W., R. Schmittberger, and B. Schwarze (1982) "An Experimental Analysis of Ultimatum Bargaining," *Journal of Economic Behavior and Organization*, 3, 367-388.
- Roth, A. (1995) "Bargaining Experiments," in J. Kagel and A. Roth (eds.), *The Handbook of Experimental Economics*, Princeton: Princeton University Press.